

Т. М. ПЯТРОЎСКАЯ*(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)***ПРЫРОДА МАСТАЦКАГА ВЫМЫСЛУ Ў ЧАРАДЗЕЙНЫХ КАЗКАХ А. МАСЛА**

У артыкуле выяўляюцца сутнасць казачнага вымыслу, складнікі чарадзейнай казкі, мастацкія эфекты, якія дасягаюцца з дапамогай стварэння казачнага вымыслу. Таксама прааналізаваны прырода казачнага вымыслу ў казках А. Масла, яго адметнасць, характар двайнога прачытання яе твораў. Вызначаецца сувязь этычна-маральных поглядаў аўтара з характарам створанай ім казачнай рэчаіснасці.

Устаноўка на вымысел або “падман” – жанрастваральны элемент казкі. Але гэты падман мае сваю задачу – выходзіць, “намякаць” на норму паводзін у грамадстве. “Казка – гэта апавядальны, звычайна народна-паэтычны твор пра выдуманых асоб і падзеі, пераважна з удзелам чарадзейных, фантастычных сіл” [1, с. 263]. У дадзенай фармулёўцы ўказаны два асноўныя складнікі казкі: вымысел і чарадзейна-фантастычныя сілы. Аднак вымысел ёсць аснова любога мастацкага твора. Атрымліваецца, што ў казцы вымысел набывае спецыфічныя рысы. Нягледзячы на праявы аўтарскай індывідуальнасці і спробы адступлення ад казачнага канону, такія вымысел усё роўна будзе падобны да вымыслу любой іншай казкі. Незвычайнасць прыроды казачнага вымыслу падкрэсліваецца і ў тлумачальным слоўніку. “1. Вымысел. Тое, што створана фантазіяй, уяўленнем. Казачны вымысел. 2. Выдумка. Хлусня” [1, с. 128]. Фактычна заяўляецца аб дзвюх разнавіднасцях вымыслу: казачнага і аўтарскага. Хаця і казачны вымысел, пры ўмове, што твор не фальклорны, мае аўтара. А. Ільіна ў манаграфіі, прысвечанай гэтай тэматыцы, вылучае тры тыпы вымыслу: “першы – маніпулятыўны, другі – эўрыстычны, трэці – эстэтычна-мастацкі, які забяспечвае эстэтычныя патрэбы чалавека ў вобразна-эмацыянальным апісанні свету” [2, с. 85]. Маніпулятыўны вымысел разумеецца фактычна як няпраўда, падман, а эўрыстычны – як здольнасць чалавека “дадумваць” тое, што спачатку не мае тлумачэння. Прычым такія вымысел можа быць эмпірычна даказаны. Вымысел казкі, як і кожнага іншага мастацкага твора, – гэта вымысел эстэтычна-мастацкі. Іншая справа, што ў той жа час у творы можа быць выкарастаны маніпулятыўны і эўрыстычны вымыслы, якія выкарыстоўваюць персанажы твора. Аўтар манаграфіі “Мастацкі вымысел у літаратуры XX стагоддзя” А. Коўтун прапаноўвае для размежавання вымыслу рэалістычных твораў і твораў пра незвычайнае выкарыстоўваць тэрміны першасная і другасная (казачная) ўмоўнасць. Другасная ўмоўнасць узнікае пры любым адступленні аўтара ад праўдападобнасці. Іншымі словамі, калі ў творы адбываецца нешта, што не можа адбывацца ў рэальным жыцці, размова ідзе пра другасную ўмоўнасць. Праўда, і тут узнікае даволі хістка мяжа, якая датычыцца прамежкавага стану такіх прыёмаў як метафара, гіпербала, сімвал. Дадзеныя прыёмы аўтар усё ж прапануе аднесці да першаснай ўмоўнасці.

Звернемся да другога складніка кожнай чарадзейнай казкі, а менавіта наяўнасці ў ёй фантастычна-чарадзейнай сілы. Фантастычная ці чарадзейная сілы звязваліся з рэлігійнымі поглядамі людзей на свет, што было адлюстравана спачатку ў міфе, а пазней і ў фальклорнай чарадзейнай казцы. Такім чынам, калі звычайная казка можа абысціся толькі адной выдумкай, чарадзейнай, безумоўна, патрэбны дадатковыя сілы. Е. Неелаў [3] прапаноўвае размяжоўваць два тыпы фантастычных элементаў: з адносным і абсалютным характарамі. Адноснымі і абсалютнымі такія элементы з’яўляюцца ў дачыненні да рэальнай рэчаіснасці. Калі цуд з’яўляецца магчымым адносна рэчаіснасці, то можна гаварыць пра фантастыку, калі

абсалютна немагчымым, то пра чарадзейнае. Такім чынам, вымысел чарадзейнай літаратурнай казкі можа быць ахарактарызаваны як узаемадзеянне двух відаў умоўнасцей: першаснай (рэалістычнай) і другаснай (казачнай).

Прасторава-часавы кантынуум чарадзейнай казкі не вызначаецца асаблівай канкрэтыкай, бо самай галоўнай яго адзнакай з’яўляецца наяўнасць Іншага царства, якое можа і не мець каардынат. Такім чынам, вымысел чарадзейных казак накіраваны на стварэнне так званага Чарадзейнага Царства. Пры гэтым першасная ўмоўнасць казак дазваляе стварыць рэальную карціну свету, якая можа існаваць без чараўніцтва і ў якой гэтае самае чараўніцтва забаронена. У такой сітуацыі часавыя каардынаты не маюць вялікага значэння. Такое ўзаемадзеянне рэальнага і казачнага характэрна менавіта для літаратурных чарадзейных казак. Праявы чарадзейнага ўспрымаюцца тут як цуд, у якім кожны можа паўдзельнічаць.

Казачны вымысел ці казачная ўмоўнасць абумоўлівае спосабы стварэння галоўнага героя. А. Коўтун вылучае чатыры іпастасі героя літаратурнай чарадзейнай казкі. “У канцэпцыі быцця, створанай казачнай ці міфалагічнай умоўнасцю, герой раскрываецца адначасова як асоба, як член грамадства і біялагічнай папуляцыі *homo sapiens* і як частка адзінага адухаўлёнага Сусвету, прычым акцэнт робіцца на трэцій і на чацвёртай “іпастасях” [4, с. 141]. Іншымі словамі, хаця герой літаратурнай казкі больш надзелены індыўідуальным характарам, для чытача больш важная яго пазіцыя адносна Дабрыні і Зла, і тое, што вылучае яго сярод любога біялагічнага віду на Зямлі, у прыватнасці, уменне спачуваць, знаходзіць рацыянальнае рашэнне і г. д.

Казка – той самы жанр, які найбольш успрымаецца менавіта дзецьмі. А гэта значыць, што казачны вымысел валодае наборам эфектаў, якія дапамагаюць дзіцяці правільна ўспрымаць першасны вымысел мастацкага твора. Іншымі словамі, гэты сімбіёз першаснай і другаснай умоўнасцей становіцца своеасаблівым знаёмствам з літаратурай у займальнай гульнёвай форме. У даследаванні Е. Коўтун апісаны мастацкія эфекты, якія дасягаюцца дзякуючы выкарыстанню казачнага вымыслу ў мастацкай літаратуры: “эфект незвычайнасці, які стымулюе творчы пачатак чытача, робячы яго ўдзельнікам стварэння мадэлі рэальнасці; эфект акумуляцыі сэнсу адлюстраванага, што дазваляе ўбачыць сутнасць феноменаў навакольнага свету і сфарміраваць мастацкую перспектыву; эфект рэалізацыі абстрактнай, які дае магчымасць прадстаўляць вельмі складаныя філасофскія праблемы ў канкрэтным мастацкім абліччы; эфект рэтраспекцыі, які забяспечвае суаднясенне адлюстраванага з вечнымі, архетыпічнымі вобразамі і ўяўленнямі” [5, с. 56].

А. Масла – у першую чаргу майстар казкі, прычым казкі аўтарскай. На прыкладзе яе твораў адчуваецца хістка мяжа паміж літаратурнай і аўтарскай казкамі. Апошняя знаходзіцца вельмі далёка ад фальклорнай і мае сваю эстэтычную канцэпцыю. Героі ў такіх казках больш індыўідуалізаваны, іх характарыстыка можа змяняцца на працягу ўсяго твора. Звычайна казка А. Масла мае некалькі ўзроўняў прачытання: адзін – для дзяцей, другі – для дарослых. А гэта ў сваю чаргу прыводзіць да пэўнай ускладненасці сюжэту ўсёй казкі. Кожны дзіцячы твор выходзіць пэўную якасць, мадэль паводзін: не размаўляй з незнаёмымі, як Чырвоны Капалюшык; не прэтэндуй на чужую маёмасць, як Ліса ў “Зайкавай хатцы” і г. д. Акрамя абслугоўвання падобных выхаваўчых задач казкі А. Масла вучаць пэўнаму спосабу мыслення: назіраць за паводзінамі персанажа і даваць яму ацэнку самастойна. А гэта дазваляе стаць дзіцяці на адну ступень з дарослым, які ў такім выпадку ўжо не маралізатар, а суразмоўца. Пры гэтым нярэдка для твораў характэрнае дваіное прачытанне: для дарослых і для дзяцей. Для адных будзе працаваць рэалістычны сюжэт, для другіх – казачны. Так, казка “Сок з альясу” мае даволі рэалістычны сюжэт: гаспадыня разам са сваёй старой кветкай адпраўляецца жыць з вёскі да дзяцей, але, сустрэўшыся з рэаліямі жыцця ў гарадскіх умовах і крыўдай ад нявесткі, ад’яджае дадому. Ёсць у творы і казачны сюжэт, звязаны з “падаконнікавым” жыццём альяса, які цягне абразу не толькі ад сваіх гарадскіх суседак архідэй, але і ад свайго родзіча, якому той даў жыццё. Вывад, які вынісць і дзеці, і дарослыя пасля прачытання твора, будзе аднолькавым: трэба з павагай ставіцца да

старэйшага пакалення, быць больш уважлівымі да іх і не грэбаваць зносінамі з імі. Аднак вывад яны зрабляць з розных сюжэтных ліній. Дзеці чыталі казку пра альяс, які выжываў на падаконніку, а дарослыя – драматычную гісторыю пра тое, як нявестка з-за імкнення не быць горшай сярод модных сябровак перасадзіла стары альяс у новы гаршок і пакрыўдзіла тым самым сваякруху.

У творчасці А. Масла ёсць казкі, дзе казачная ўмоўнасць абмяжоўваецца адухаўленнем нежывых прадметаў. У зборніку “Жывыя рэчы” [5] прадметы размаўляюць, надзяляюцца пачуццямі і характарам, аднак не ўзаемадзейнічаюць з людзьмі. У чалавечым рэалістычным свеце яны застаюцца звычайнымі прадметамі. Такім чынам, Іншае царства такіх казак – гэта рэчаіснасць, недаступная людзям, але пры гэтым характарыстыка рэчаў, якія дзейнічаюць у іх, вызначаецца адпаведна здольнасці і жаданню службы чалавеку.

Сапраўднае Чарадзейнае Царства як паказчык казачнай умоўнасці прадстаўлена ў іншых казках А. Масла. Найбольш паказальнай у гэтым сэнсе з’яўляецца казка “Пакінутае дзіця” [6], у якой прапануецца хрысціянская канцэпцыя-мадэль свету, дзе дзеці жывуць у Даліне шчасця як анёлы, і анёлы іх жа назад і забіраюць пасля смерці. Увогуле казка дае адказы на многія “дарослыя” пытанні дзяцей: Адкуль я узяўся? Чаму тата і мама разышліся? Чаму некаторыя дзеці няшчасныя? Невыпадкава Даліна шчасця ў казцы знаходзіцца на небе, з небам звязаны сюжэты многіх казак А. Масла. Нябёсы як бясконцы працяг Сусвету прысутнічаюць ва ўсіх рэлігіях. Шмат міфаў і паданняў звязана са стварэннем зорак і сузор’яў, прычым часцей за ўсё гэта сюжэт пра пераўтварэнне людзей у зоркі. У хрысціянстве нябёсы – гэта не толькі новае жыццё для памёрлых, але і месца ўсёпрысутнасці Бога. Так, у казцы “Першая прыгажуня” галоўны прысуд у спрэчцы аб прыгажосці дзяўчат выносяць менавіта нябёсы, прычым прысуд іх даволі справядлівы. Яны выбіраюць тую, што прыгожая душою і дапамагаюць ёй стаць шчаслівай. Смерць герояў у творах “Палярная зорка”, “Зорачка” больш звязана з уменнем герояў ахвяраваць дзеля шчасця іншых і ўсясьпеласцю дабрыні. Хоць Даліна шчасця і падобная на рай, але створана яна таксама па канонах казачнай умоўнасці: у краіну могуць трапіць толькі дзеці пры дапамозе праваднікоў – анёлаў, дзеці маюць чарадзейныя атрыбуты – жалейкі, музычная гульня на якіх можа растапіць сэрца злых людзей. У рэальным свеце дзеці не маюць такіх магчымасцей, як у Шчаслівай даліне.

Чарадзейнае царства створана і ў казачнай аповесці “Вандроўка з божымі кароўкамі” [7]. Краіна паветраных замкаў – царства, якое існуе, каб ператвараць нядобрыя чалавечыя думкі ў добрыя. Месцазнаходжанне краіны таксама звязана з небам, праваднікамі ў краіну з’яўляюцца божыя кароўкі. Казачная рэальнасць казкі мае больш канкрэтных насельнікаў: як герояў, так і антаганістаў. Перад героем твора, хлопчыкам-летуценнікам Данікам, стаіць задача выратаваць краіну ад злодзея. Як бачна, краіна дазваляе рэалізаваць хлопчыку яго здольнасць да фантазіі, перарабіць яе фактычна ў чарадзейны дар. Такая асаблівасць характэрна для казачнай умоўнасці, таму што дапамагае дзецям прадэманстраваць магчымыя здольнасці, якіх няма ў рэальным жыцці.

У творы “Каляды з хроснай” казачнай рэчаіснасцю з’яўляецца чарадзейства, якое можа здзяйсняць хросная дзяўчынка. Жыве хросная на апошнім паверсе, што зноў дае спасылку на сувязь з небам. Правадніком у чарадзейны свет выступае хросная. Яна дапамагае дзяўчынцы справіцца са стрэсам, звязаным з сямейнымі абставінамі ў яе жыцці. Як бачна, Чарадзейныя краіны А. Масла маюць хрысціянскі пачатак, таму і дзеці, трапляючы ў казачную рэальнасць, праяўляюць лепшыя свае якасці.

Такім чынам, спецыфічны вымысел казкі ўплывае на прасторава-часавы кантынуум твора, характарыстыку і паводзіны герояў, стварае эфекты, якія дапамагаюць зразумець з’явы, што адбываюцца ў рэальным, нечарадзейным свеце. Вымысел чарадзейнай літаратурнай казкі можа быць ахарактарызаваны як узаемадзейне двух відаў умоўнасцей: першаснай (рэалістычнай) і другаснай (казачнай). У творах А. Масла казачная ўмоўнасць звязана з хрысціянскімі ўяўленнямі пра райскую краіну.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Книгин, И. А. Словарь литературоведческих терминов / И. А. Книгин, Саратов : Лицей, 2006. – 272 с.
- 2 Ильинова, Е. Ю. Концептология вымысла в тексте авторской сказки / Е. Ю. Ильинова // Филологические науки. – 2007. – № 6. – С. 85–93.
- 3 Неелов, Е. М. Натурфилософия русской волшебной сказки : учебное пособие / Е. М. Неелов. – Петрозаводск : М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР, Петрозаводский гос. ун-т, 1989. – 88 с.
- 4 Ковтун, Е. Н. Поэтика необычайного. Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (На материале европейской литературы первой половины XX века) / Е. Н. Ковтун. – Москва : Изд-во МГУ. – 308 с.
- 5 Масла, А. Жывая рэчы / А. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – 54 с.
- 6 Масла, А. Таямніца пакінутай хаты: казкі / А. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2005. – 110 с.
- 7 Масла, А. С. Вандроўка з божымі кароўкамі / А. С. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2007. – 62 с.
- 8 Масла, А. Першая Прыгажуня: мудрыя казкі – малым і вялікім падказкі / А. Масла ; маст. Т. Шэлест. – Мінск : ЛіМ, 2010. – 132 с.
- 9 Масла, А. Каляды з хроснай / А. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – 63 с.

The article reveals the essence of fairy tale fiction, the components of a magical tale, the artistic effects achieved by creating fairy tale fiction. The nature of fairy tale fiction in A. Masla's fairy tales, its distinctiveness, and the nature of the double reading of her works are also analyzed. The connection between the author's ethical and moral views and the nature of the created fairy tale reality is determined.